

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ

Istoriografinės pozicijos ir šaltiniai Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema

Santrauka: 1940 m. birželį Lietuvą, Latviją ir Estiją okupavo Sovietų Sąjunga. Tačiau kai kurios užsienio valstybės nepripažino Baltijos valstybių okupacijos ir nenutraukė diplomatinį santykių su jų atstovais savo šalyse. Taip toliau veikė Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasiuntinybės ir / ar konsulatai JAV, prie Šv. Sosto, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, keliose kitose demokratinėse šalyse. Daugiau nei penkiasdešimt metų diplomatai saugojo savo kraštų valstybingumą ir jiems šis periodas gali būti įvardijamas kaip ilgas Šaltasis karas. Apie Baltijos šalių padėtį tarptautinės teisės rėmuose rašė ir patys diplomatai, ir jų amžininkai. Susidomėjimas išskirtiniu epizodu tarptautinės diplomatijos istorijoje neatslūgo ir po 1991-ųjų, kai Baltijos šalys išsilaivino nuo sovietų. Kita istoriografinė pozicija kalbant apie Baltijos šalių diplomatų likimus – padidintas dėmesys lūžiniam 1989–1991 m. periodui, kai Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai sugrįžo savo valstybinių institucijų žinion, iš nepaprastųjų pasiuntinių ir įgaliotųjų ministrų ar generalinių konsulų ir konsulų tapo nepaprastaisiais ir įgaliotaisiais ambasadoriais ir toliau tęsė diplomatinę tarnybą. Tačiau šios dvi dominuojančios istoriografinės pozicijos neatveria bendro Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo vaizdo, jų tarpusavio santykių (nuo bendrų pasitarimų, dokumentų rengimo iki moralinės ir finansinės paramos). Šią spragą gali padėti užpildyti pavieniai tekstai lietuvių, latvių, estų ir anglų kalbomis, o taip pat Baltijos šalių diplomatų asmeniniai archyvai, saugomi Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Raktiniai žodžiai: Baltijos šalys, Lietuva, Latvija, Estija, diplomatija, Šaltasis karas, tarptautinė teisė, istoriografija, archyvai.

1940 m. birželį Sovietų Sąjunga padieniu (15, 16, 17 dienomis) okupavo Lietuvą, Latviją ir Estiją. Užsienyje veikę Baltijos šalių diplomatai liko vieni, be valstybių, be ministerijų ir be iš šalių gaunamų instrukcijų. Tolimesnis jų likimas priklausė nuo svetimųjų, t. y. nuo juos priimančios valstybės laikysenos

tarptautinės teisės klausimais, taip pat jos dvišalių santykių su sovietais ir pastarųjų įtakos bei galios tarptautiniuose santykiuose. Sovietų Sąjungos reikalavimams nutraukti oficialius ryšius su Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatiniais atstovais pakluso Italija, Švedija, Danija, Suomija, kiek vėliau – Šveicarija.

Baltijos šalių diplomatai, tiesiogiai pakliuvę į sovietų rankas, buvo pasmerkti tremčiai ir mirčiai. Tačiau kelios kitos Vakarų demokratinio pasaulio valstybės, pirmiausia JAV ir Šv. Sostas, atsisakė pripažinti Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją, todėl nenutraukė oficialių diplomatinių santykių su jų atstovais. Taip Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasiuntinybės ir / ar konsulatai tęsė savo darbą, atstovavo iš tarptautinės politikos žemėlapiu *de facto* išbrauktoms, bet *de jure* ir toliau egzistuojančioms valstybėms. Pagrindinis savarankiškai veikusių Baltijos šalių diplomatinių tarnybų šefų ir jų kuruojamų tarnybų tikslas buvo išsaugoti pripažįstamus diplomatinius postus, tęsti tarnybą ir naudojantis savo turimomis galiomis siekti savo šalių nepriklausomybių atstatymo.

Antrojo pasaulinio karo metais Baltijos šalyse vykę istoriniai lūžiai – sovietų, nacių ir vėl sovietų okupacija – ir tarptautinės sąjungininkų konferencijos bei laukta taika šiems kraštams nepriklausomybės neatnešė. Tad po 1940 m. birželio prasidėjusi Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų kova už savo šalių laisvę vyko toliau ir tęsėsi daugiau kaip penkiasdešimt metų. Šis periodas gali būti įvardijamas kaip diplomatams kiek anksčiau prasidėjęs ir tik 1991 m. rugpjūtį pasibaigęs Šaltasis karas.

Užsienyje likę pripažįstami Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai toliau ėjo savo pareigas, nors ir buvo priversti veikti ribotai, atsargiai. Jiems vadovavo diplomatijos šefai. Estai ir lietuviai turėjo po du, vienas kitą mirties atveju pakeitusius diplomatijos šefus: Johannesas Kaičas ir Ernstas Jaaksonas, Stasys Lozoraitis ir dr. Stasys Antanas Bačkis¹. Latvijos diplomatiniai tarnybai vadovavo trys, vienas kitą po mirties pakeitę šefai – Kārlis Zariņš, Arnoldas Spekke²as ir Anatols Dinbergs. Visi trys Baltijos šalių diplomatinių tarnybų šefai – estas Jaaksonas, latvis Dinbergs ir lietuvis Bačkis – savo diplomatines karjeras pradėjo dar iki 1940-ųjų, kaip ir keletas jų kolegų (Anicetas Simutis, Vincas

Balickas, Emīls Dēliņš), o baigė po savo šalių nepriklausomybių atkūrimo.

Paskutiniais Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvos diplomatinės tarnybos sąrašuose buvo daugiau nei pusšimtis įvairaus rango diplomatų. Tačiau vėliau jų ženkliai sumažėjo: vieni pasitraukė netekę juos priimančių šalių pripažinimo, kiti – dėl pačių diplomatų pasirinktos personalo mažinimo strategijos, kurią lėmė riboti finansai. Bėgant metams, savo postuose išlikusių Lietuvos, kaip ir Latvijos bei Estijos, diplomatų gretos retėjo jiems iškeliaujant anapilin.

Latvijos diplomatinė tarnyba tarp visų trijų Baltijos šalių buvo didžiausia personalo skaičiumi. Tačiau jų diplomatinių rangų sąrašas solidumu buvo kiek kuklesnis nei lietuvių, nes latviai turėjo mažiau nepaprastųjų pasiuntinių ir įgaliotųjų ministrų ir daugiau generalinių konsulų, konsulų ar garbės konsulų. Antra, jei lietuviai mažino tik kiekvienos pasiuntinybės ar konsulato personalo skaičių, tai latviai ne dėl svetimųjų sprendimo, o dėl savų finansinių apskaičiavimų patys uždarydavo savo diplomatinius postus. Pavyzdžiui, 1941 m. sausį buvo uždarytas Latvijos konsulas Niujorke, o jo personalas perkeltas į Latvijos pasiuntinybę Vašingtone. Praėjus beveik dvidešimčiai metų latviai norėjo atkurti konsulatą, bet JAV Valstybės departamentas nesutiko³. Kitas latvių diplomatų išskirtinumas – plačiausias „geografinis rezidavimo laukas“, nes, skirtingai nei, pavyzdžiui, lietuviai, jie savo atstovus turėjo Australijoje, Ispanijoje, Nyderlanduose.

Estijos diplomatinis korpusas buvo itin mažas – tik dešimt narių, kurie ilgiau trumpiau rezidavo Didžiojoje Britanijoje, Brazilijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, JAV, Kanadoje, taip pat kurį laiką simboliniu statusu Suomijoje, Švedijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje. Visų trijų Baltijos šalių diplomatai, nepaisant skirtingo personalo skaičiaus bei finansinių resursų, savo postus stengėsi išsaugoti, nors ir netradicinės diplomatijos rėmuose bei ribotai

veikdami. 1991 m. rudenį Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatinės tarnybos oficialiai „sugrižo“ savo vėl nepriklausomų valstybių žinion, taip išsaugojusios savo ir savo šalių valstybingumo tęstinumą.

Atskirai peržiūrint Lietuvos, Latvijos bei Estijos diplomatinį tarnybų sudėtis, rezidavimo geografijas bei finansus, tarp visų jų atrasime panašumų ir skirtumų. Skaitant įvairius lietuviškus archyvinis dokumentus apie Lietuvos diplomatinę tarnybą ir jos asmenybes galima nesunkiai užčiuopti ir bendros Baltijos šalių diplomatų veiklos pulsą. Tą liudija ir archyvai, ir jų pagrindu parengti monografijų tekstai. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur buvo pripažįstami ir veikė visų trijų Baltijos šalių diplomatai, buvo susiformavęs tam tikras „triumviratas“. Kas mėnesį ar kelis diplomatai susitikdavo vienas pas kitą paeiliui, kad galėtų pasitarti, pasidalinti idėjomis ir darbais³. Kitas pavyzdys, iliustruojantis Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimą, randamas istoriko Juozo Skiriaus monografijoje apie lietuvių diplomatą Bronių Kazį Balutį, kuris po Lietuvos okupacijos ir aneksijos liko dirbti Londone, kaip ir jo kolegos latvis Zariņš ir estas Augustas Torma (Didžioji Britanija pripažino Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją *de facto*, bet niekada *de jure*). Monografijoje užsimeinama, kad prieš atvykstant sovietų lyderiui Nikitai Chruščiovui į Londoną, Baltijos šalių diplomatai ketino parengti notą šiuo reikalu ir įteikti britų Užsienio reikalų ministerijai. Tačiau Balutis sirgo, o kolega latvis buvo išvykęs, tad estų diplomatiniam atstovui Didžiojoje Britanijoje „teko vienam visų vardu atlikti šią misiją“⁴. Dar vienas faktas, iliustratyviai rodantis bendrą trijų Baltijos šalių diplomatų laikyseną, yra lietuvių ir latvių diplomatų žodinis susitarimas dėl paskolos. 1980 m. Lietuvos diplomatinė tarnyba, atsidūrusi sunkioje finansinėje padėtyje, skolinosi lėšas iš Latvijos diplomatų „kasos“⁵. Lietuviai skolą grąžino latviams jau atkurtos

nepriklausomybės metais⁶. Tokių Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos ir vieningumo pavyzdžių esama daug ir visi jie gali būti apibūdinami kaip *de facto* veikianti „Baltijos Antantė“ ar atskirose šalyse, kaip JAV ar Didžiojoje Britanijoje veikiantys diplomatų triumviratai.

Racionalumas, bendrumo jausmas, teisinis pagrindimas, atsakomybė ir duota priešaika tapo tvirtomis grandinėmis, kurios neleido Baltijos šalių diplomatams, net ir atsidūrusiems už tradicinės tarptautinės diplomatijos ribų, pasitraukti iš savo pareigų. Antrojo pasaulinio karo ugnys, tarptautinės politikos audros ir Šaltojo karo speigai neužgesino bendro jų ryžto išsilaikyti diplomatinuose postuose iš pradžių tik iki karo pabaigos, o laikas parodė, kad ir iki savo valstybių nepriklausomybių atstatymo. Tad ši tema iki šiol lieka gyva ir aktuali, svarbi XX a. Baltijos šalių istorijos, tragiškiausio 1940–1990 m. laikotarpio dalis.

Siekiant išsiaiškinti Baltijos šalių bendros veiklos mechanizmą, jų triumviratus, būtina susipažinti ir su lietuvių, ir su latvių, ir su estų diplomatinį tarnybų, veikusių Šaltojo karo metais, archyviniais šaltiniais ir istoriografija, taip pat tekstais apie Baltijos šalių diplomatų likimus bendrai. Tačiau išvardyti ir pristatyti viename straipsnyje visus įvairios apimties ir turinio pasakojimus, kuriuose bent kartą minimi visi ar vienas kuris lietuvių, latvių ar estų diplomatas, veikęs Šaltojo karo metais, būtų sudėtinga, nes diplomatų pavardės nesunkiai randamos XX a. Baltijos šalių istorijos tyrinėjimuose, Lietuvos, Latvijos ar Estijos užsienio politikos ir diplomatijos gaires pristatančiuose tekstuose ar šių kraštų išeivijos istorijos pasakojimuose. Tiesa, daugumoje tekstų diplomatų pavardės minimos epizodiškai, apsiribojama enciklopediniais faktais. Šiame tekste iliustruojant pavieniais charakteringais pavyzdžiais bus mėginama pristatyti istoriografines pozicijas ir šaltinius, kurie liudija apie bendrą visų

trijų Baltijos šalių diplomatų veiklą Šaltojo karo metais.

Renkant informaciją buvo pasirinkti raktiniai žodžiai: diplomatija, diplomatas, konsulas, generalinis konsulas, Baltijos šalys, Lietuvos pasiuntinybė, Latvijos pasiuntinybė, Estijos pasiuntinybė, Lietuvos generalinis konsulas, Latvijos generalinis konsulas, Estijos generalinis konsulas, Lietuvos konsulas, Latvijos konsulas, Estijos konsulas, Šaltasis karas, tarptautinė teisė, diplomatijos šefas. Jie buvo vartojami lietuvių, latvių, estų ir anglų kalbomis. Tokio pat keturių kalbų vartojimo principo buvo laikomasi ir raktiniais žodžiais paieškos langeliuose įrašant Baltijos šalių diplomatų pavardes, nes archyvuose galima rasti duomenų su skirtingai užrašomu vieno asmens vardu ir pavarde. Pavyzdžiui, apie 1935–1957 m. Vašingtone rezidavusį Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliootąjį ministrą Povilą Žadeikį galima rasti įrašų ir kaip „Povilas Zadeikis“, ir kaip „Paul Zadeikis“. 1931–1933 m. buvusio Latvijos užsienio reikalų ministro ir krašto okupacijos metais buvusio pirmojo diplomatijos šefo Zariņš'o (liet. Zarinis) pavardė lietuviškoje istoriografijoje rašoma „Karlis Zarinšas“⁷, o angliškuose tekstuose rašoma kaip „Charles Zarin“⁸. Su estų diplomatų pavardėmis taip pat būta sumaišties: ilgametis estų pasiuntinys Londone Augustas Torma iki 1940 m. vadinosi „August Schmidt“⁹.

Baltijos šalių diplomatų istorijos tema šaltinių ieškota šių šalių valstybiniuose ir nacionaliniuose archyvuose, taip pat įvairiose institucijose – universitetuose, muziejuose, institutuose. Taip pat buvo patikrinti Baltijos šalių bibliotekų ištekliai ir užsienio reikalų ministerijų¹⁰ teikiama informacija. Pastarųjų internetinėse svetainėse yra ne tik enciklopedinių žinių apie buvusius ir esamus diplomatus, bet ir nuorodų į publikacijas Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema. Tiesa, vaizdinė jų medžiaga gali ir suklaidinti. Pavyzdžiui, Latvijos

užsienio reikalų ministerijos puslapyje¹¹ yra pateikiami ir kelių monografių viršeliai, ir informaciniai žinyrai¹² bei įvairios apimties bukletai¹³. Reikia pastebėti, kad latvių kalba rašantieji apie Latvijos diplomatinę korpusą dažnai pasiremia būtent šiuo internetiniu puslapiu.

Okupuotos Baltijos šalys ir tarptautinė teisė

Apie Baltijos šalių likimus Antrojo pasaulinio karo metais ir iškart po jo bei apie diplomatus, veikusius Šaltojo karo metais, buvo rašoma Lietuvai, Latvijai ir Estijai dar esant okupuotoms. Pavyzdžiui, 1975 m. buvo išleista 300 puslapių apimties knyga *The Baltic dilemma: the case of the de jure recognition by Australia of the incorporation of the Baltic States into the Soviet Union*¹⁴. Jos autorius latvių istorikas Edgars'as Dunsdorfs'as, iki tol daugiau dėmesio skyręs XVII–XVIII a. Latvijos istorijai, į Baltijos šalių ir jų diplomatų likimus pažvelgė per juridinę reikalo pusę. Neabejotina, kad šioje anglų kalba išleistoje knygoje galima užčiuopti ir bendrą Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo pulsą, žinant, kad nei Lietuva, nei Estija savo atstovo Australijoje neturėjo. Šalia Dunsdorfs'o monografijos būtina dar kartą paminėti Emilio Dēliņš'o (liet. Delinis) pavardę. Tai latvių diplomatas ir žurnalistas, kuris 1979–1982 m. buvo Latvijos garbės vicekonsulu, 1982–1991 m. garbės konsulu ir 1991–1993 m. generaliniu garbės konsulu Melburne (Australija), o 1993–2001 m. Naujojoje Zelandijoje. Iš visų jo tekstų išskirtume vieną nedidelę brošiūrą, kuri buvo parašyta kartu su Australijos senatoriumi Johnu W. Knightu – *Baltic States: a Domestic Issue, an International Problem*¹⁵. Trisdešimt dviejų puslapių apimties tekstas, kurį išleido Švedijos latvių tautinis fondas, išsiskiria tuo, kad jame paneigiamas sovietinis teiginys, kad „Šveicarija, Švedija ir Suomija yra pripažinusios de jure

Pabaltijo inkorporavimą⁶⁶. Panašius ir panašios apimties tekstus Šaltojo karo metais leisdavo ir lietuviai bei estai. Tiesa, leidinių kiekiu ir tiražu bei atskiro teksto apimtimi kiek kuklesnius, tačiau svarbiausia – anglų kalba, t. y. žinia buvo skelbiama „ne sau“, o „svetiemiems“. Kitaip tariant, Baltijos šalių okupacijos metais ir istorikai, ir ypač diplomatai apie savo atstovaujamų šalių (taip pat ir savo) statusą išimtinai rašė „Baltijos šalių“ vardu ir tik kaip apie savo teises praradusius juridinius objektus tarptautinės teisės rėmuose, o tai rodo atskirą istoriografinę poziciją.

Baltijos šalių ir jų diplomatų juridinio statuso tema buvo tęsiama ir po nepriklausomybių atgavimo. Beveik 300 puslapių monografinį tekstą Baltijos šalių diplomatų juridinio statuso klausimu paskelbė Jamesas T. McHugh'as ir Jamesas S. Pacy'as – *Diplomats Without a Country: Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War*⁶⁷. Monografija, buvo išleista 2001 m. anglų kalba. Jos autoriai rėmėsi JAV Kongreso ir Valstybės departamento, taip pat ir Didžiosios Britanijos, Danijos, Suomijos užsienio reikalų ministerijų dokumentais bei Švedijos, Norvegijos nacionaliniais archyvais ir JAV esančiais Baltijos šalių archyvais (Lietuvių tyrimų ir studijų centro, Estų archyvų ir Latvijos studijų centro bibliotekos ištekliais). Pastebėsime, kad rengiant monografiją buvo panaudota tuo metu dar nepaskelbta Amerikos lietuviu Roberto A. Vito disertacija *U.S. Nonrecognition of the Soviet Occupation of Lithuania* (1989 m. disertacija buvo apginta Lojolos universitete JAV) ir monografijos autorių McHugh'o ir Pacy'o prašymu estų diplomato Jaaksono parašyta autobiografija *A Short Biography by of Ernst Jaakson* (1996 m. birželio 6 d. data). Tarp talkinusių duodant interviu, teikiant konsultacijas ar vertėjaujant buvo ne tik minėtų šalių ministerijų, archyvų ir bibliotekų darbuotojai, bet ir diplomatai, tiesioginiai įvykių liudininkai: Bačkis, Balickas, Jaaksonas, Dinbergs (atkreiptinas dėmesys,

kad monografijoje lietuvių, latvių bei estų diplomatų vardai ir pavardės rašomos originalo kalba). McHugh'as ir Pacy'as savo tekste pagrindinį dėmesį skiria tarptautinės diplomatijos teisei ir jos išimtims Baltijos šalių diplomatų atveju. 2003 m. šią temą pratęsė Lauri Mälksoo knygoje *Illegal Annexation and State Continuity – The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR: a Study of the Tension Between Normativity and Power in International Law*⁶⁸, o 2008 m. – Johnas Hidenas, Vahur'as Made'as, Davidas J. Smith'as knygoje *The Baltic Question During the Cold War*⁶⁹. Atskirai reiktų paminėti dar kelias publikacijas, kurios taip pat susijusios su tarptautine teise. Viename iš Kaarel'o Piirimäe'aus monografijos *Churchill, and the Baltic Question – Allied Relations During the Second World War*⁷⁰ skyrių ir Paulo A. Goble'io straipsnyje „Organizational Charts and Policy Outcomes“⁷¹ rašoma apie pokarinius Baltijos šalių diplomatų santykius su JAV Valstybės departamentu. Taigi šios kelios paminėtos istoriografinės iliustracijos liudija, kad ir Šaltojo karo metais, ir šiandien išlieka itin aktualus tarptautinės teisės klausimas sprendžiant atskiros šalies ar viso regiono likimą. Pirmieji šį klausimą kėlė ir tekstus anglų kalba visų trijų vardu skelbė Baltijos šalių diplomatai, kurie patys penkiasdešimt metų balansavo ant *de jure* ir *de facto* pripažinimo / nepripažinimo ribos.

Baltijos šalių diplomatai ir lūžiniai metai

Minėta, kad pristatyti visą istoriografiją Baltijos šalių diplomatų tema būtų sudėtinga – pavyzdžiu gali būti kolektyvinė Thomaso Lane'o, Artis'o Pabriks'o, Aldis'o Purs'o ir Davido J. Smith'o monografija *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*⁷². 700 puslapių apimties monografijoje keliais punktais trumpai pristatoma XX a. Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo istorija, o pagrindinis

dėmesys joje skiriamas pereinamiems XX a. pabaigos – XXI a. pradžios metams, Baltijos šalių sugrįžimui į tarptautinės diplomatijos ir politikos areną. Šioje monografijoje labai epizodiškai minimi tie Baltijos šalių diplomatai, kurie veikė pirmaisiais Šalotojo karo metais, ir kiek daugiau – diplomatai, kurie dirbo pereinamuoju laikotarpiu – 1985–1991 metais. Solidžios apimties tekste autoriai viena išvalga – „senas vynas naujuose buteliuose“ – atskleidė visą 9–10 dešimtmečių, t. y. lūžinio momento esmę. Ši išvalga tinka ir Baltijos šalių diplomatams: penkiasdešimt metų saugoję savo šalių valstybingumo tęstinumą, po nepriklausomybių atkūrimo tapę ambasadoriais jie dar kelis metus dirbo diplomatinę darbą, dalijosi patirtimis. Tekstų, kuriuose dėmesys diplomatams paskirstytas nevienodai (daugiau susitelkiama į minėtus XX a. pabaigos lūžinius metus), yra paskelbta ir lietuvių, ir latvių, estų, anglų kalbomis. Pavyzdžiai: 1998 m. buvo išleista Stefano Talmono *Recognition of Governments in International Law*²³; 1999 m. publikuota Jānio Ritenio *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*²⁴; 2007 m. – Larso P. Fredēno *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991*²⁵. Juose galima apčiuopti Baltijos šalių diplomatų tarpusavio santykių pulsą, tačiau remiantis tik paskutiniaisiais jų veiklos metais. Tad iš šių ir panašių tekstų sudaryta istoriografinė pozicija neatskleidžia penkis dešimtmečius trukusios vidinės Baltijos šalių diplomatų tarpusavio santykių dinamikos, bendrų svarstymų ir priimtų sprendimų „virtuvės“, buvusių nesutarimų (kaip problemos iliustracija: Skiriaus monografijoje užsimenama apie Londone rezidavusių Baltijos šalių diplomatų sutartinai rengiamas bendras notas ir nesutarimus, pavyzdžiui, dėl kelionės į Vokietiją, į britų valdomą zoną²⁶). Dviejų pristatytų istoriografinių pozicijų spragą galėtų padėti užpildyti archyvai, kurie geografiškai apima Lietuvą, Latviją, Estiją, JAV. Tai Baltijos šalių

diplomatų asmeniniai archyvai ir atskiros šalies pasiuntinybių bei konsulatų archyvai, kurie yra nuolat pildomi, tvarkomi, tampa prieinami ir todėl Baltijos šalių diplomatų likimo tema yra vis dar aktuali.

Baltijos šalių diplomatų archyvinis palikimas

Lietuviški šaltiniai ir istoriografija

Apie Lietuvos diplomatinę tarnybą bei jos asmenybes yra išleista keletas monografijų, keliolika straipsnių, šaltinių publikacijų. Jie buvo parengti remiantis pirmiausia Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) esančiais dokumentais, kurių rankraščiai ar mašinraščiai yra parengti lietuvių, anglų, prancūzų, italų, estų, latvių, vokiečių, ispanų, portugalų, lenkų, rusų kalbomis. Regis, pirmasis LCVA pasiekęs archyvas buvo Lietuvos pasiuntinybės Londone²⁷ (fondo nr. 648), gautas 1993 metais. 1995–1996, 1998 ir 2000 m. šis fondas buvo papildytas dar keliais dokumentais. Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklos istoriją liudijantis antrasis aprašas chronologiškai apima 1940–1993 metus (pirmasis aprašas chronologiškai „sustoja“ ties 1940 m. riba). Tuo pat metu, kaip ir archyvas iš Londono, į LCVA buvo gautas ir Lietuvos generalinio konsulato Ciuriche archyvas²⁸ (fondo nr. 650), kuriame esantis tradicinis, nuo 1940 m. prasidedantis antrasis aprašas chronologinėmis ribomis siekia tik 1945 metus, t. y. iki konsulato uždarymo.

1994 m. į LCVA buvo perduotas Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone archyvas²⁹ (fondo nr. 656), kuris 1995 ir 1996 m. buvo papildytas dar keliais dokumentais. Sutvarkius archyvą, buvo sudaryti du aprašai – antrojo chronologinės ribos yra 1940–1997 metai. 2011 m. archyvas buvo dar kartą papildytas diplomato Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) dokumentais, perimtais iš Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto (fondo nr. 673³⁰). Todėl

Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone archyvas buvo suskirstyti į tris naujus aprašus (nr. 3, 4 ir 5). Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo istorijai būtų naudingi ketvirtasis ir penktasis aprašai, kurių chronologinės ribos siekia 1994 metus. Kartu su pasiuntinybės Vašingtone archyvu į LCVA buvo perduoti ir Lietuvos generalinio konsulato Čikagoje³¹ (fondo nr. 663), Lietuvos generalinio konsulato Niujorke³² (fondo nr. 658) ir Lietuvos konsulato San Paule³³ (fondo nr. 664) dokumentai. Skirtingai nuo anksčiau minėtų archyvų, Lietuvos generalinio konsulato Čikagoje dokumentų ir pirmojo, ir antrojo aprašų chronologinės ribos (1921–1988–1989) bei dokumentų pobūdis sutampa. Tokios pačios aprašų struktūros laikytasi minėtam Lietuvos generalinio konsulato Niujorke archyve, kuris taip pat buvo pildomas 1997 ir 2000 metais. Tik pastebėsime, kad antrajame šio fondo apraše yra saugomos privačios palikimų bylos. Lietuvos konsulato San Paule archyvas, 2008 m. papildytas naujais Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) dokumentais (kaip minėta, gautais iš Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto archyvo), turi tik vieną aprašą (chronologinės ribos 1919–1966).

Po santykinai ilgesnio laiko, 2002 m. LCVA pasiekė Lietuvos generalinio konsulato Toronte³⁴ (fondo nr. 665) dokumentai (9 aplankai su raštais apie generalinio konsulato darbą, pranešimai politiniais ir ekonominiais klausimais). Archyvas 2007 ir 2011 m. buvo papildytas dokumentais, kurie sugulė į vienintelį aprašą (chronologinės ribos išskirtinės – 1810–1989). Dar po dvejų metų pertraukos LCVA pasipildė personalinių Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo Stasio Lozoraičio archyvu³⁵ (fondo nr. 668; vienintelio aprašo chronologinės ribos – 1915–1987). Didžiuoju Lietuvos diplomatinės tarnybos archyvų sugrįžimu buvo 2008 ir 2010–2012 m., kai LCVA pasiekė Lietuvos pasiuntinybių Montevidejuje³⁶ (fondo nr. 669), Vokietijoje (fondo nr. 671³⁷), Italijoje³⁸ (fondo nr. 672),

prie Šv. Sosto (fondo nr. 673), Prancūzijoje³⁹ (fondo nr. 676) dokumentai, taip pat diplomato Igno Šeinaus⁴⁰ (fondo nr. 675) archyvai. Visi jie turi tik vieną aprašą, jų chronologinės ribos iš esmės sutampa su diplomatinė postų veikimo pradžios ir pabaigos datomis (išimtimi būtų pasiuntinybės prie Šv. Sosto fondas, susidedantis iš trijų aprašų). Visuose šiuose archyvuose galima rasti daug vertingos medžiagos, kuri padėtų rekonstruoti Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją. Trumpa lietuviškų archyvų apžvalga įrodo, kad Baltijos šalių bendradarbiavimo tema sunkiai išsemiama, nes LCVA fondų sąrašas toliau pildosi naujais diplomatinė archyvų fondo numeriais, o jau esantys archyvai pildosi naujais dokumentais: 2015 m. į LCVA buvo gauti Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, kurio istorija yra tampriai susijusi su Lietuvos diplomatinės tarnybos veikla, archyviniai dokumentai⁴¹ (fondo nr. 677), naujais dokumentais papildytas Lietuvos konsulato Toronte fondas.

Didžiausi Lietuvos diplomatijos istoriją liudijantys archyvai yra saugomi LCVA, bet keletas jų yra ir Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute (toliau – VDU LII). Tarp daugiau nei 70 lietuvių išeivijos organizacijų ir personalinių archyvų čia yra ir kelių Lietuvos diplomatinės tarnybos narių archyvai – dalis Eduardo Turausko (fondo nr. 11⁴²), dalis Aniceto Simučio (fondo nr. 34⁴³), dalis dr. Kazimiero Graužinio (fondo nr. 46⁴⁴), taip pat lūžiniais 1990–1991 m. diplomatinę darbą dirbusių diplomatų Ugnės Karvelis (fondo nr. 27⁴⁵) ir Adolfo Venskaus (fondo nr. 38⁴⁶) archyvai. Daug kuklesnė diplomatų Lozoraičių archyvų dalis yra saugoma to paties vardo muziejuje⁴⁷ Kaune, Vytauto Didžiojo universitete.

Nors išvardyti įvairiose institucijose esantys archyvai turėtų didesne ar mažesne dalimi dubliuoti vienas kitą dėl vestos bendros Lietuvos diplomatinės tarnybos korespondencijos, tačiau vis tik asmeniniai diplomatų

laiškai arba raštai siunčiami tik vienam dviem adresatams vertingai papildo ir lietuviškos diplomatijos istorijos tyrinėjimų lauką, ir Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją. Ne iš karto, o tik suarchyvavus dokumentus, tad praėjus metams ar keliems, Lietuvos diplomatų ar atstovybių archyvai tapo prieinami naudojimui, publikuojami ir taip dedantys pagrindą naujoms istoriografinėms pozicijoms.

Pirmieji pasakojimai apie Lietuvos diplomatus, apie Šaltojo karo metais veikusių Lietuvos diplomatinės tarnybą prasidėjo nuo atskirų diplomatų atsiminimų paskelbimo. Pavyzdžiu galėtų būti 1999 m. paskelbti diplomato Bačkio prisiminimai, kuriuos galima vertinti ir kaip kroniką, ir kaip Lietuvos diplomatinės tarnybos istorijos santrauką. Kitas lietuviškoje istoriografijoje žengtas žingsnis buvo diplomatų biografijos, pvz., istoriko Skiriaus dvi monografijos: minėta apie diplomatą Bronių Kazį Balutį⁴⁸ (2001) ir pasakojimas apie diplomatą Julijų Joną Bielskį⁴⁹ (2004). Tęsiant biografinių pasakojimų apie diplomatus sąrašą, 2007 m. pasirodė du leidiniai, skirti lietuvių diplomatų likimams: Arūno Streikaus monografija apie jau paminėtą dr. Stasį Antaną Bačkį⁵⁰ ir dokumentų rinkinys apie diplomatą Anicetą Simutį⁵¹. 2012 m. buvo išleista monografija apie Lietuvos diplomatinės tarnybos šefą Lozoraitį⁵². Apie jo sūnus, Stasį ir Kazį Lozoraičius, yra paskelbtos kelios šaltinių publikacijos: *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*⁵³, *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*⁵⁴, *Gyvenimas – Lietuva. Daniela ir Stasys Lozoraičiai*⁵⁵.

Greta biografijų buvo rengiama visos lietuvių diplomatinės tarnybos istorija, kuri paskelbta 2003 metais: Laurynas Jonušauskas *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*⁵⁶. Paraleliai atsiminimams, asmens biografijoms ir bendrai Lietuvos diplomatinės tarnybos istorijai buvo išleisti diplomatinių dokumentų rinkiniai ir

atskirų Lietuvos pasiuntinybių ar konsulatų istorijos (2004 m. buvo išleistas dokumentų rinkinys *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*⁵⁷ ir diplomatų, minėto Jonušausko ir Vaclovo Kleizos parengtas pasakojimas *Lietuvos konsulatas Čikagoje 1924–2004 metais dokumentuose ir nuotraukose*⁵⁸ bei dar 1996 m. istoriko ir diplomato Alfonso Eidinto išleista *Lietuvos ambasados rūmų Washington, D.C. istorija*⁵⁹). Visos išvardytos tyrimų kryptys Lietuvos diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema tęsiamos toliau, nes tam nemažą impulsą davė ir, kaip minėta, tebeduoda Lietuvą pasiekiantys diplomatų ar pasiuntinybių bei konsulatų archyvai.

Lietuviškuose moksliniuose tekstuose Latvijos ir Estijos diplomatai minimi tik tiek, kiek jie minimi Lietuvos diplomatų oficialiuose ar privačiuose dokumentuose, laiškuose, dienoraščiuose, archyvuose, spaudoje. Tačiau patys Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos faktai skatina žvelgti į kiekvieną, net ir atskiros šalies diplomatijos istorijos epizodą giliau. Pavyzdžiui, kai 1961 m. naujasis Brazilijos prezidentas nurodė atšaukti Lietuvos ir Latvijos pasiuntinybių Brazilijoje pripažinimą, Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas kreipėsi per spaudą į „užsienio lietuvius, o ypač Amerikos lietuvių visuomenę, tuojau masiniai siųsti Brazilijos prezidentui Janio Quadros'ui telegramas ir raštus, prašant, kad Lietuvos pasiuntinybė ir Latvijos pasiuntinybė Brazilijoje būtų leista nekliudomai veikti kaip ligšiol“⁶⁰. Kitaip tariant, lietuvių kova buvo ne vien už save ir dėl savęs.

Latviški šaltiniai ir istoriografija

Šaltiniai Latvijos diplomatinės tarnybos istorijos tema žymi kelis lobius. Pirmiausia, tai tėvo ir dukters Zariņšų archyvai⁶¹. Ilgamečio Latvijos pasiuntinybės vadovo (nuo 1933) ir latvių diplomatijos šefo Zariņšo archyvas yra saugomas Latvijos nacionaliniame archyve, 2263 numeriu pažymėtame fonde. 183 bylų

chronologinės ribos peržengia diplomato gyvenimo datas, nes apima 1915–2000 metus. Fonde yra saugomi įvairūs oficialūs diplomatiniai, taip vadinami „vidaus“ ir mūsų temai svarbūs „išorės“, t. y. bendrą Baltijos šalių diplomatų veiklą nušviečiantys dokumentai, susirašinėjimai, asmeniniai dokumentai ir dokumentai, susiję su visuomenine Zariņš'o veikla. Tame pačiame archyve yra saugoma dar viena diplomato Zariņš'o archyvo dalis⁶² (fondo nr. 5480, 142 bylos), kuri chronologiškai apima 1879–1963 metus.

Diplomatas mirė 1963 metais, o jo įpėdinis, Latvijos pasiuntinybės vadovu tapęs Paulas Reinhardas – 1990-aisiais. Tuomet pasiuntinybės likimą į savo rankas perėmė muziko išsilavinimą turinti Mari Ana Zariņš, diplomato Zariņš'o duktė. Taip ji tapo Latvijos pasiuntinybės virsmo į Latvijos Respublikos ambasadą dalyve, tiesiogine įvykių liudininke. Tokį pat virsmą po visuotinio savo šalių nepriklausomybių atstatymo išgyveno ir jos kolegos latviai, reziduojantys kitose šalyse, ir kolegos lietuviai bei estai. M. A. Zariņš diplomatinės pareigas ėjo trejus metus, iki 1993 m. lapkričio. Jos veiklos oficialūs dokumentai, įvairi korespondencija, dienoraščiai, prisiminimai yra saugomi minėtame diplomato K. Zariņš'o fonde. Tad galima numanyti, kad ši archyvo dalis, pridėjus duomenis iš lietuviškų archyvų, padėtų rekonstruoti 1990–1991 metų Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją ir naujai papasakoti apie senosios, tradicinės diplomatijos perėjimą į naująją diplomatiją, apie naują žingsnį į kitą Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo etapą (pavyzdžiui, kai lūžiniais Baltijos šalims metais buvo svarstomos idėjos rengti įvairius referendumus Lietuvoje, S. Lozoraitis jaunesnysis perspėjo, kad tai gali pakenkti Latvijai bei Estijai, kur surengus analogiškus referendumus rezultatai būtų su minuso ženklu, nes ten ne tik pilna rusų, bet visose trijose Baltijos valstybėse vis dar yra sovietinė kariuomenė⁶³).

Tame pačiame Latvijos nacionaliniame archyve yra saugomi Latvijos pasiuntinybės Vašingtone senieji dokumentai (fondo nr. 293). Iš jų sudarytos 5779 bylos chronologiškai apima 1922–1940 metus. Taip pat yra išskirti Latvijos diplomatijos šefo dokumentai, apimantys 1940–1963 ir atskirai 1963–1991 metų laikotarpius, jie pažymėti grifu „diplomatinis aptarnavimas“. Archyvas buvo gautas ir pradėtas tvarkyti 1998 m., o baigtas 2002 metais. Į tą patį nacionalinį archyvą sugrįžo ir Latvijos pasiuntinybės Londone bylos (fondo nr. 295). Į dvi dalis padalytas 4229 bylų archyvas chronologiškai apima 1918–1940 metus su užrašu „Latvijos užsienio reikalų ministerija“ ir 1918–1991 metus su užrašu „Diplomatinis aptarnavimas“.

Latvijos, bet neabejotina, kad ir Lietuvos bei Estijos atskirai ar bendros jų diplomatijos istorijos tyrinėjimams praverstų Latvijos nacionaliniame archyve saugoma jos generalinio konsulato Berne archyvinė medžiaga, kurią sudaro 727 bylos. Nors didesnę archyvo dalį sudaro dokumentai, chronologiškai apimantys 1919–1927 metus ir savo dalių pavadinimais iliustruojantys konsulato raidos istoriją („Latvijos konsulinė įstaiga“, „Latvijos vicekonsulatas Berne“, „Latvijos konsulatas Berne“), tačiau dar dvi dokumentų dalys – 1927–1946 m. „Latvijos generalinio konsulato archyvai“ ir atskirai „Latvijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro“ archyvai – gali būti puikiai medžiaga palyginamiesiems pasakojimams apie Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šveicarijoje, likimus.

Tęsiant Latvijos diplomatinių atstovybių archyvų temą, pasakysime, kad Latvijos nacionaliniame archyve yra saugomos dar keliolikos Latvijos diplomatinių ir konsulinių atstovybių bylos, kurios gali būti tik įvadine medžiaga tyrinėjant Baltijos šalių diplomatų veiklos istoriją Šaltojo karo metais, nes šios bylos, kurių chronologinės ribos 1918–1940 m., yra mažos. Pavyzdžiui, Latvijos pasiuntinybės Argentinoje archyvus sudaro tik

viena byla, datuota 1935–1936 metais. Beveik toks pats apibūdinimas tenka Latvijos generaliniam konsulatui Rio de Žaneire – tik keturi įrašai, daryti 1931–1933 m., ir Latvijos konsulatui Šanchajuje, kur taip pat yra tik keturi įrašai, datuoti 1930–1932 metais. Išvardijus mažuosius archyvus būtina pabrėžti, kad didžiausius archyvas yra Latvijos pasiuntinybės Paryžiuje ir konsulatų Bordo (Bordeaux), Nansi (Nancy) ir Havro archyvas, kurių sudaro 4372 įrašai, deja, apimantys taip pat tik 1919–1940 metus.

Norint papasakoti bendrą Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tarpusavio santykių istoriją, vertingi būtų amžininkų atsiminimai, ir čia vėl minime K. Zariņš'ą. Diplomato atsiminimų rankraščiai yra saugomi Latvijos valstybiniame archyve, minėtame 2263 fonde ir pažymėti kaip A1, L.1 ir A.1, L.3. Patys atsiminimai, o tiksliau pirmoji jų dalis „Per Latvijas tapšanu. Isas atminas“⁶⁴ buvo paskelbti 1945 ir pakartotinai 1962 metais. Antroji, 34 puslapių apimties atsiminimų dalis „35 gadi Latvijas valsts darba“⁶⁵ buvo paskelbta 1954 metais. Beje, keleri metai iki diplomato mirties Artūras Bērziņš parengė ir Londone išleido virš 300 puslapių apimties monografiją *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā*⁶⁶. Diplomato Zariņš'o asmenybei skirtų tekstų sąrašą užbaigia 2004 m. Tereze'os Svilane'os ir Mariana'os Zariņa'os parengtas pasakojimas *Bezpavalstniece ar diplomāta pasi*⁶⁷.

Kitas Latvijos diplomatinės istoriografijai svarbus asmuo yra Alfredas Bilmanis (Alfrēds Bilmaņis). Diplomatas dar valstybės nepriklausomybės metais rašė pačiais įvairiais klausimais, nuo žemėlapių iki diplomatinio protokolo instrukcijų ir Latvijos istorijos: 25 puslapių apimties *La Lettonie d'aujourd'hui*⁶⁸ (1920); 160 puslapių pasakojimas *Latvia in the making 1918–1928 (Ten years of independence)*⁶⁹ (1928); 45 puslapių *La presse Lettonne*⁷⁰ (1930); 224 puslapių apimties vokiečių kalba paskelbta *Latvijas Werdengang: vom Bischofsstaat Terra Mariana bis*

*zur freien Volksrepublik: Ein Handbuch über Lettlands Geschichte und Gegenwart*⁷¹ (1934). Savo tekstais Bilmanis išsiskiria ne tik iš Latvijos diplomatinio korpuso, bet ir iš visų Baltijos šalių diplomatų, nes JAV Valstybės departamentas nebuvo patenkintas jo aktyvumu rengiant ir leidžiant tekstus apie Latvijos, o taip pat Lietuvos ir Estijos okupacijas. Antrojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais Bilmanis paskelbė apie 30 knygų ir straipsnių, kurių pavadinimai kalba patys už save: 71 puslapio apimties *The Baltic States and the problem of the freedom of the Baltic Sea*⁷² (1943), 23 puslapių apimties *What Latvia Wishes From This War? – Background, Actual Situation, Hopes for Future*⁷³ (1943), 86 puslapių apimties *The Baltic States in post-war Europe*⁷⁴ (1943), 67 puslapių *Baltic States and World Peace and Security Organization*⁷⁵ (1945), 82 puslapių *Law and courts in Latvia*⁷⁶ (1946), vos 6 puslapių apimties *Relations between Latvia and Soviet Russia in the light of International law*⁷⁷ (1946), 64 puslapių *Baltic problem and United Nations*⁷⁸ (1947), 405 puslapių *Latvia as an independent state*⁷⁹ (1947). Paskutinis jo darbas – 1951 m. išleista 441 puslapio *A history of Latvia*⁸⁰. Reikia atkreipti dėmesį, kad dauguma Bilmanio tekstų, išspausdintų Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo, yra pažymėti kaip leisti Vašingtone, Latvijos pasiuntinybėje. Antras pastebėjimas – diplomatas rašė ne tik Latvijai svarbiais klausimais, bet ir dėl visų trijų Baltijos šalių, tai atsispindi ir tekstų pavadinimuose. Praėjus 20 metų po Bilmanio mirties, buvo paskelbti jo rašyti esė ir atsiminimai *Res Baltica: A coll of essays in honor of the memory of Dr. Alfred Bilmanis (1887–1948)*⁸¹. Tekstą sudaro 304 puslapiai. Monografinio pasakojimo apie šį diplomatą nėra. Kiti latvių diplomatai taip pat vis dar laukia didesnio mokslininkų dėmesio. Išimtimi būtų 2013 m. išleista daugiau kaip 200 puslapių apimties biografinė monografija *Emīls Dēliņš: patriots, žurnālists, diplomāts*⁸², kurios autorė Ilona Bērziņa.

Kalbant apie istoriografines pozicijas latvių kalba, čia dominuoja prieškariniu dirbę Latvijos diplomatai, tačiau neužmiršti ir veikusieji Šaltojo karo metais. Pavyzdžiui, 2003 m. buvo išleistas didelės apimties (436 puslapių) biografinis vardynas *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*⁸³. Jame yra ir įvadinis Ēriko Jēkabsono ir Valterio Ščerbinskio straipsnis „Latvijas ārlietu resors un tādārbīnieki 1918–1991 gadā“⁸⁴, kuriame užsimenama ir apie Šaltojo karo metais dirbusius latvių diplomatus. Šis tekstas taip pat yra paskelbtas ir Latvijos užsienio reikalų ministerijos internetiniame puslapyje⁸⁵. Beje, 2000 m. buvo išleistas dokumentų rinkinys *Latvijas ārlietas. The Foreign Affairs of Latvia*⁸⁶, kurio turinį sudaro pirmųjų šalies asmenų oficialios kalbos ir dokumentai. Tęsiant paskelbtų dokumentų temą, reikia paminėti kitą svarbų leidinį – *Latvijas archivi*⁸⁷, kuriame galima rasti aptariamai temai naudingos informacijos: 2003 m. buvo paskelbti minėto diplomato ir senosios Latvijos istorijos tyrinėtojo Spekke'o atsiminimų knyga *Atmiņu brīži: Ainas, epizodes, silueti*, kurie buvo atskirai išleisti dar 1967 m. Stokholme⁸⁸. 2015 m. leidinyje *Latvijas archivi* buvo publikotas straipsnis apie Latvijos diplomatijos atstovus Australijoje 1921–1991 m.: „Izgādāt atļauju priekš viena latviešu pilnvarnieka“. Latvijas konsulārā dienesta darbinieki Austrālijā, 1921.–1991. gads“⁸⁹. Teksto autorei Inetai Didrihsone-Tomaševskai pasakojimas apie konsulus tolimajame žemynē buvo tarsi jos tyrimų tēsa, nes prieš metus, 2014 m., ji išleido monografijā *Latvieši Austrālijā: skats no tālienes. Trimdas gadi*⁹⁰.

2008 m. Latvijas universitetas išleido daugiau kaip 200 puslapių apimties publikacijų rinkinį *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic partner*⁹¹ (redaktorius Daunis Aueris). Leidinį finansavo Latvijos užsienio reikalų ministerija. Jame publikuojamas ir Aināro Lerhio tekstas „The Development of Latvia – U.S. Relations, 1918–1991:

Continuous Diplomatic Relations and Support for Latvia's State Continuity“⁹², kuris pritaipytų prie anksčiau paminėtų tekstų apie Baltijos šalių ir JAV santykius.

Dar būtina paminėti ir straipsnių rinkinių bei archyvinų dokumentų rinkinius. Pavyzdžiui, 1999 m. buvo išleistas daugiau nei 500 puslapių apimties dokumentų rinkinys *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem (1918–1998)*⁹³. Jame esančios antros dalies (p. 127–186)⁹⁴, skirtos 1940–1991 m. rezidavusių latvių diplomatų istorijai, rengėjai yra Inesis Feldmanis, Astra Aleksandra Feldmanis, Aināras Lerhis ir Ineta Ziemele. Dokumentų rinkinio turinys iliustruoja Latvijos diplomatijos istoriografinių pozicijų „dalybas“: kaip minėta bei akcentuota, didžiausias dėmesys skiriamas lūžiniams 1989–1991 metams, o mažiausias – visam 1940–1991 metų laikotarpiui. Kitas pastebėjimas: peržvelgus latvių istorikų paskelbtus tekstus, jų istoriografinius duomenis, taip pat panaudotų archyvų fondų sąrašus, galima pastebėti, kad latviai daugiausia dėmesio skiria diplomatams, ir ypač tiems, kurie dirbo iki 1940 m., t. y. iki krašto okupacijos.

Estų šaltiniai ir istoriografija

Minėta, kad sąrašas estų diplomatų, dirbusių Šaltojo karo metais, žymiai trumpesnis nei kolegų lietuvių ir latvių. Tad archyvinė medžiaga Estijos diplomatijos istorijos tema yra žymiai mažesnė. Estų diplomatų archyvai yra saugomi Estijos nacionaliniame archyve Tartu⁹⁵ ir Estijos užsienio reikalų ministerijos archyve. Pastarajame archyve ir yra saugomas minėto diplomato Augusto Torma'os archyvas, vadinamas „kolekcija“. Pastebėsime, kad paminėto Estijos nacionalinio archyvo elektroninė sistema (sudaryta kartu su Talino miesto archyvu) nurodo ne į Torma, bet į A. Schmidto pavarde pažymėtą archyvą⁹⁶ (kodo nr. ERA. 1623); chronologinės ribos tik

1920–1930. Tame pačiame archyve yra ilgus metus Ispanijoje rezidavusio diplomato Kaa-relo Roberto Pusta'o archyvas, padalytas į dvi dalis: 1914–1924 metų nuotraukos (kodo nr. EFA. 474⁹⁷) ir 1900, 1904–1963 metų dokumentai⁹⁸ (kodo nr. ERA. 1622). Dar viena nedidelė archyvo dalis, kurią sudaro dvylika 1927–1952 m. darytų diplomato ir jo šeimos nuotraukų, saugoma atskirame fonde (kodo nr. ERA. 1622.1.965⁹⁹).

Estijos diplomatijos šefo Johannes'o Kaiv'o archyvas¹⁰⁰ (kodo nr. ERAF. 9619) buvo suformuotas iš Jaaksono archyvo, gauto 2001 metais. Kaiv'o archyvo chronologinės ribos siekia vos trisdešimt metų (1938–1966), tačiau jame, greta dokumentų estų ir anglų kalbomis, asmeninės korespondencijos ir nuotraukų, yra ir diplomato dienoraštis, kuris gali liudyti, patvirtinti ar iliustruoti ir Estijos diplomatų veiklą, ir Baltijos šalių diplomatų bendros veiklos istoriją. Kitas archyvas, kuris saugomų dokumentų skaičiumi pasidalija lygiomis dalimis į laikotarpį iki 1940 metų ir po jų, yra Estijos užsienio reikalų ministro ir diplomato Karlo Selterio archyvas¹⁰¹ (kodo nr. ERA. 4940, chronologinės ribos 1917–1957).

Minėto Jaaksono archyvas¹⁰² (kodo nr. ERA. 4944; chronologinės ribos, kaip nurodo archyvas: 1888–2000?) daug platesnis ir turiniu naudingesnis, nes 60 metų vesta korespondencija ir išlikę rankraščiai gali ženkliai praturinti Estijos diplomatijos istoriją. Tikėtina, kad ir pats Jaaksonas ne viską sudėjo į savo paskutiniaisiais gyvenimo metais paskelbtus atsiminimus.

Kitas toks pat chronologiškai platus (1917–2002) ir turiniu vertingas yra diplomato (iki Estijos okupacijos rezidavusio Kaune, o 1964–1970 m. – Paryžiuje) Aleksanderio Warma'os archyvas¹⁰³ (kodo nr. ERA. 4962). Greta plačios tarnybinės bei asmeninės korespondencijos, įvairių dokumentų, kurie atskleidžia ne vieno Estijos diplomatinio posto istoriją dar iki Antrojo pasaulinio karo ir po jo,

šiam archyve yra išlikę ir diplomato dienoraštis. Dar viena, tiesa, nedidelė šio diplomato archyvo dalis (vos 23 lapai), kurią sudaro laišakai iš Švedijos, yra saugoma dar viename „stalčiuje“ – Estijos meno muziejuje (kodo nr. EKMA. 69.3-2.52¹⁰⁴). Šiame muziejuje saugomas ir kuklus Belgijoje ir Argentinoje rezidavusio konsulo Aleksanderio Massakalt'o archyvas¹⁰⁵ (chronologinės ribos 1940–1952, kodo nr. EKMA. 69.3-2.35), kurį taip pat sudaro keli laišakai (14 lapų).

Dar vienas pastebėjimas apie Estijos nacionalinį archyvą: jame saugoma ir nemažai užsienio diplomatų, rezidavusių Estijoje iki 1940 metų, personalinių archyvų: italų Alfiero Dino (kodo nr. ERA. 4416.2.8¹⁰⁶), Ludovisi Boncompagni (kodo nr. EAA. 2111.1.5818¹⁰⁷), prancūzų Francois'o Albert'o (kodo nr. 2111.1.5404¹⁰⁸), Louiso Barthou (kodo nr. 2111.1.5657¹⁰⁹), amerikiečių J. Borden Harri-man (kodo nr. EAA. 2111.1.5830¹¹⁰), Theodoro Brentano (kodo nr. EAA. 2111.1.5889¹¹¹), Marko Lamberto Bristolo (kodo nr. EAA. 2111.1.5901¹¹²), kitų jų tautiečių, o taip pat tuometinių čekoslovakų, rumunų, japonų, vengrų diplomatų archyvai. Tiesa, jų chronologinės ribos užima vos vienerius metus ir atskiro diplomato byloje gali būti vos vienas dokumentas ar nuotrauka. Kitas pastebėjimas – beveik visi jie buvo sutvarkyti 2003 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais.

Minėta, kad lietuvių ir latvių diplomatų archyvų esama ne tik pagrindiniuose šalies archyvuose, bet ir kitose institucijose. Ne išimtis ir estai, nes Estijos užsienio reikalų ministerijos žinioje yra Jaaksono kolekcija. Estijos pasiuntinybių archyvai saugomi Estijos valstybės archyve (Estijos pasiuntinybės Londone fondo nr. 1583, pasiuntinybės Paryžiuje – nr. 1585). Šiek tiek archyvinės medžiagos yra Estų istorijos archyve Tartu ir tame pačiame mieste esančiame Estijos literatūros muziejuje¹¹³. Estų Kultūros istorijos archyve yra saugoma Torma'os korespondencija (fondo nr. 193, 194).

Estijos diplomatų istorijos tema monografinių, biografinių, memuaristinių tekstų taip pat esama mažiau nei lietuvių ar latvių. Tačiau ir esantieji išryškina bendras, šiame tekste jau paminėtas istoriografijos tendencijas. Estijos okupacijos metais Jaaksonas parašė *Soviet Russian imperialism*¹¹⁴. Jo kolega, Pietų Amerikoje rezidavęs Karlas Astas (slap. Karl Rumor), iki Antrojo pasaulinio karo daugiau atsidėjęs romanų, novelių ir apysakų kūrėjas (ir todėl sulaukiantis didesnio mokslininkų dėmesio kaip rašytojas, o ne diplomatas), 1943 m. parašė politinę apybraižą *Kahe tule vahel*¹¹⁵ (1999 m. II leidimas). 1962 m. paskelbti Asto atsiminimai *Aegade sadestus I-II*¹¹⁶ buvo pakartotinai išleisti dar du kartus. Pastebėsime, kad esama ir tokių leidinių, kurių autoriai yra visi trys Baltijos šalių diplomatai, tai dar kartą liudija apie bendrą jų veiklą. Pavyzdžiui, 1944 m. buvo išleista 49 puslapių brošiūra: Kaiv'o, Bilmanio ir Žadeikio *Estonian Nationalism: Free Latvia in Free Europe: An Aspect of the Lithuanian Record of Independence*¹¹⁷.

Iš šiandieninių pasakojimų Estijos diplomatijos istorijos tema didžiausia figūra yra ne kartą minėtas Jaaksonas, kuris Estijos diplomatinėje tarnyboje išdirbo 69 metus ir dar 10 metų prieš tai Estijos užsienio reikalų ministerijoje. Dar 1932 m. pradėjęs dirbti Niujorke nuo 1965 m. jis buvo Estijos generalinio konsulato vadovu ir faktiniu estų diplomatijos vadovu. Po 1991-ųjų Jaaksonas kartu su kolega lietuviu Simučiu dirbo savo šalių ambasadoriais Jungtinėse Tautose (abu diplomatai mėgo ryšėti peteliškes). 1995 m. Jaaksonas išleido autobiografinę knygą, pavadinimu *Eestile*¹¹⁸. Knyga sulaukė dar dviejų leidimų (2001, 2011). 2000 m. buvo išleista biografinė Anne Velliste knyga *Ernst Jaaksonille*¹¹⁹. Būtina paminėti, kad kitas estų diplomatas, Torma su savo kolega – Ispanijoje rezidavusiu Wilibaldu Raudu taip pat išleido, nors ir kiek kuklesnės apimties, bet beveik tokiu pat pavadinimu knygą – *Estonia: 1918–1952*¹²⁰. Diplomas

Torma būtų dar viena išimtis estų diplomatijos istorijos istoriografijoje. Tina Tamman, istorikė, Glazgo universiteto absolventė, kuri ir savo publikacijose („The Making of an Officer-Diplomat: August Torma's Early Years“¹²¹), ir 2011 m. paskelbtoje išsamioje, 250 puslapių apimties monografijoje apie Torma'ą (*The last ambassador: August Torma, soldier, diplomat, spy*¹²²) atskleidžia estų diplomatų likimus, taisy jų gyvenimo faktografijos klaidas. Monografijoje iš lietuvių diplomatų minimas tik Balutis ir vieną kartą paminimas kartu su jais dirbęs Balickas.

Istoriografijoje Estijos diplomatinės tarnybos tema esama ir enciklopedinių tekstų, tokių kaip *Estonian diplomats: Ambassadors of Estonia, Lennart Meri, Toomas Hendrik Ilves, Otto Stradman, Aleksander Warma, Jaan Poska, Ado Birk*¹²³.

Baltijos šalių diplomatų archyvai JAV

Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, istorijai papasakoti praverstų ir JAV archyvai, pirmiausia Stanfordo universiteto Huverio (Hoover) instituto fondai¹²⁴ (2011 m. instituto ir Lietuvos archyvai pasirašė bendradarbiavimo memorandumą, kuriame numatyta galimybės institucijoms keistis dokumentų kopijomis), taip pat JAV Nacionalinis archyvas ir Minesotos universiteto Emigracijos istorijos centro archyvas. Pastarajame yra saugomi Kaiv'o, Estijos generalinio konsulo Niujorke ir estų diplomatijos šefo, dokumentai, kurių chronologinės ribos 1944–1965 metai¹²⁵.

JAV Nacionaliniame archyve yra saugomi dokumentai, kurie yra tiesiogiai susiję su Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų santykiais su JAV Valstybės departamentu: Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų memorandumai ir notos, pokalbių aprašymai, personalo duomenys, taip pat finansinių dokumentų originalai ir / ar jų kopijos (chronologinės ribos 1940–1960). Vėlesne data pažymėti dokumentai vis dar neprieinami, pažymėti

restricted („ribotas susipažinimas“) ženklu. Tačiau kai kurie jų yra publikuoti ir taip prieinami per internetines erdves¹²⁶. Šiuose dokumentų rinkiniuose Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybės tik epizodiškai minimos tarptautinių konferencijų, derybų ir memorandumų, *pro memoria* tekstuose.

Huverio institute saugomi trijų lietuvių diplomatų archyvai: Eduardo Turausko¹²⁷ (fondo chronologinės ribos 1934–1963 m.), Petro Klimo¹²⁸ (fonde yra saugomi diplomato dienoraščio fragmentai, kurių chronologinės ribos 1910–1939 m., kelios knygos) ir didžiulis Petro Povilo Daužvardžio¹²⁹ (antrasis diplomato vardas rašomas „Paulius“; fondo chronologinės ribos 1931–1971) archyvas.

Be to, kad Huverio institute yra saugomi lietuvių diplomatų archyvai, jame taip pat yra latvių ir estų diplomatų archyvai (remiantis instituto informacija, apie lietuvius yra 32 įrašai, latvius – 38, estus – 26). Austrų kilmės žurnalisto Julijaus Epsteino archyve esama latvio Bilmanio dokumentų (1919–1968 metų korespondencija, pasakytų kalbų tekstai). Atskirame fonde saugomas buvusio Latvijos užsienio reikalų ministro Felikso Cielens'o 1926–1928 metų archyvas. Taip pat Peterio Z. Olino, latvių diplomato, dirbusio Argentinoje ir Brazilijoje, archyvas, kuriame, be įvairios korespondencijos ir finansinės medžiagos, yra rankraštis, parengtas kartu su lietuvių diplomatais Petru Babicku ir Friku Meieriu ir estų diplomatu Karlu Astu: *Os Estados Balticos: Estonia, Letonia, Lituania* (šis 70 puslapių leidinys buvo išleistas 1951 m., o vienas jo egzempliorius yra saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lozoraičių šeimos kolekcijoje). Tęsdami Huverio instituto archyvo apžvalgą, paminėsime, kad latvių diplomatų pavardės randamos jų tautiečio Indulis'o Ronis'o (liet. Indulis Ruonis) 1940–1952 m. kolekcijoje. Joje yra Liudvigs'o Sēja'os (liet. Liudvigas Sėja) dienoraščiai (diplomatai ištiko panašus likimas, kaip ir Klimą, abiem teko nacių ir

sovietų kalėjimų dalia). Lietuviškų, latviškų ir estiškų pėdsakų esama ten pat institute saugomame Lenkijos ambasados JAV archyve. Jo chronologinės ribos yra 1918–1956 metai, didesnę lietuviškos, latviškos ir estiškos medžiagos dalį sudaro Antrojo pasaulinio karo metais diplomatų rengti biuletiniai, kurių nesunkiai galima rasti ir kituose diplomatų archyvuose.

Pabaigai keli pastebėjimai. Kalbant apie Baltijos šalių diplomatus ir šios temos istoriografiją reikia pabrėžti dar vieną poziciją: tai periodiniai leidiniai, kuriuose esama publikacijų apie trijų Baltijos šalių diplomatus. Pavyzdžiui, 2001 m. buvo pradėtas leisti tęstinis leidinys *Baltic Yearbook of International Law*¹³⁰ (redaktorė Ineta Ziemele). Tarptautinės teisės aktualijoms skirtame leidinyje buvo paskelbtas Thomo D. Grant'o (Oksfordo universitetas, Šv. Anos kolegija) straipsnis „United States Relating to the Baltic States, 1940–2000“¹³¹, kuriame esama nuorodų į jau minėto Roberto A. Vito tekstus. Kitas leidinys – estų Baltijos gynybos koledže leidžiamas du kartus per metus *Baltic Security and defence review*¹³², 2006–2014 m. publikacijos prieinamos internete. Lietuviškiems tęstiniams leidiniams, kuriuose galima rasti medžiagos apie Baltijos šalių diplomatus, atstovauja Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas tęstinis žurnalas *Oikos*¹³³.

Išvados

Peržvelgus ir glaustai pristačius istoriografines pozicijas ir šaltinius Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, tema galima daryti kelias išvadas.

Iki šiol paskelbtos monografijos, memuarai ar straipsniai apie Baltijos šalių diplomatus, veikusius Šaltojo karo metais, telpa į dvi istoriografines pozicijas. Pirmiausia, istoriografija anglų kalba, kurios sąrašo pradžioje yra lietuvių, latvių ir estų diplomatų, rašiusių dar Šaltojo karo metais, pavardės.

Ši istoriografija iliustruoja padidintą dėmesį Baltijos šalių juridiniam statusui tarptautinės diplomatijos rėmuose. Tokios tendencijos išliko per visus Baltijos šalių okupacijos metus ir pastebimos naujausiuose XXI a. tyrimuose.

Antrą istoriografinę poziciją užima įvairaus pobūdžio tekstai, skirti lūžiniams metams, t. y. Baltijos šalių diplomatų veiklai 1989–1991 metais. Šios tendencijos pastebimos ir lietuviškoje, ir latviškoje, ir ypač estiškoje istoriografijoje. Galima spėti, kad pastariesiems įtakos turėjo paskutinio estų diplomatijos šefo Ernsto Jaaksono atsiminimai, parašyti jam jau pasitraukus iš diplomatinės tarnybos. Reikia akcentuoti, kad memuaristikos srityje pirmieji buvo latviai, kurie dar krašto okupacijos metais pradėjo leisti savo diplomatų atsiminimus.

Ir šiame tekste epizodiškai minimuose ir čia neišvardytuose istorikų darbuose, kurie buvo skelbiami atskiromis monografijomis ar glaustais tekstais įvairiuose straipsnių rinkiniuose, galima rasti tik užuominų apie Baltijos šalių diplomatų tarpusavio santykius, nes jų autoriai necituoja arba mažai cituoja ir remiasi kitų šalių archyvais. Net glausta Lietuvos, Latvijos, Estijos ir JAV archyvų apžvalga parodė, kad jie gali padėti pilnai rekonstruoti visą Baltijos šalių diplomatų bendradarbiavimo istoriją, mažųjų triumviratų veiklos schemą. Tačiau nežiūrint to, kad visi išvardyti archyvai yra prieinami, jie turi kitą didelę problemą – parašymo kalbą. Dokumentai yra parašyti lietuviškai, latviškai, estiškai ir tik nedidelė dalis angliškai, kuri, deja, neatskleistų Baltijos šalių diplomatų, veikusių Šaltojo karo metais, veiklos, jų tarpusavio santykių, diskusijų, geriausių sprendimų ieškojimų, susitarimų.

Kita šaltinių grupė – dokumentų publikacijos, dokumentų rinkiniai. Tačiau jų paskelbta taip pat labai mažai. Šioje srityje lyderiauja lietuviškas sąrašas, o latviškuose ir estiškuose dokumentų rinkiniuose, kaip parodė istoriografinės paieškos, dažniau

apsiribojama keliomis senųjų dokumentų iliustracijomis, kurie datuoti iki 1940 metų ir 1990–1993 m. savo šalių prezidentų ar užsienio reikalų ministrų kalbomis.

Nuorodos

- ¹ Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvos diplomatinei tarnybai laikinai vadovavo dr. Jurgis Šaulys, kuris dar iki krašto okupacijos paskutinio Lietuvos užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio buvo paskirtas diplomatijos šefo pavaduotoju.
- ² J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, 1960 m. gegužės 11 d., VDU, S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ³ Petraitytė-Briedienė A., *Tylieji priešaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*, Kaunas: VDU, 2012, p. 160.
- ⁴ Skirius J., *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 581–582.
- ⁵ Ateitis priklauso ryžtingiesiems. Pokalbis su nepriklausomos Lietuvos atstovu dr. S. A. Bačkiu Vašingtone, *Tėviškės žiburiai*, 1982, vasario 18 d., nr. 8 (1671), p. 3.
- ⁶ Bačkis S. A., *Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)*, Vilnius: VPU leidykla, 1999, p. 41.
- ⁷ Skirius J., *min. veik.*, p. 476.
- ⁸ Tamman T., *The last ambassador: August Torma, soldier, diplomat, spy*, Amsterdam–New York: Rodopi, 2011, p. 5.
- ⁹ *Ten pat*, p. 8.
- ¹⁰ Žr. <http://www.urm.lt>, <http://www.mfa.gov.lv/en/>; <http://www.mfa.ee/et>.
- ¹¹ Žr. <http://www.mfa.gov.lv/ministrija/publikacija>.
- ¹² *Ārlietu ministrijas nams laiku lokos (1914–2008)*, 2009, prieiga internete: http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/1/aarlietu_ministrijas_izdevums_atveerumaa_lv.indd.pdf.
- ¹³ *Latvijas valstiškumā sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieši okupācijas gados trimdā (1941. Gada 17. Jūnijs – 1991. Gada 21. Augusts)*, 2004, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/1/Buklets.pdf>; *Laiku lokos: Latvijas un ASV starptvalstu*

- attiecības 1922-2001, 2001, dar žr. http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/p/laiku_lokos.pdf; *Latvijas neatkarības atjaunošanas starptautiskā atzišana 1991. gadā*, 2006, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/p/buklets%20atkalatzisana%201991.pdf>; *Latvijas Republikas Ārlietu ministrija*, 2008, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/am-buklets.pdf>; *Latvijas starptautiskajai atzišanai 90 gadi*, 2011, prieiga internete: <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/atzisanai-90.pdf>.
- ¹⁴ Dunsdorfs E., *The Baltic dilemma*, New York: Robert Speller & Sons, 1975.
- ¹⁵ Knight J. W., Dēliņš E., *Baltic States: a Domestic Issue, an International problem*, Stockholm: Latvian National Foundation, 1980.
- ¹⁶ Lembergas A., Pabaltijo klausimas ir Vakaram, *Aidai*, 1981, nr. 1, p. 63–64.
- ¹⁷ Hugh J. T., Pacy J. S., *Diplomats Without a Country: Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War*, Westport–London: Greenwood Press, 2001.
- ¹⁸ Mälksoo L., *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR: a Study of the Tension Between Normativity and Power in International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
- ¹⁹ Hiden J., Made V., Smith D. J., *The Baltic Question During the Cold War*, London–New York: Routledge, 2008.
- ²⁰ Piirimäe, K., *Roosevelt, Churchill, and the Baltic Question: Allied Relations During the Second World War*, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- ²¹ Goble P. A., Organizational Charts and Policy Outcomes, *Diplomaatia*, 2005, february, nr. 17; prieiga internete: <http://www.diplomaatia.ee/en/article/organizational-charts-and-policy-outcomes/>.
- ²² Lane T., Pabriks A., Purs A., Smith D. J., *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, New York: Rotledge, 2013.
- ²³ Talmon S., *Recognition of Governments in International Law*, Oxford, 1998.
- ²⁴ Ritenis J., *Diplomātiskā cīņa par Latvijas republikas suverenitātes atjaunošanu*, Rīga: LV fonds, 1999.
- ²⁵ Fredēns L. P., *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991*, Rīga: Atēna, 2007.
- ²⁶ Skirius J., *min. veik.*, p. 539, 607–608.
- ²⁷ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f648.html.
- ²⁸ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f650.html.
- ²⁹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f656.html.
- ³⁰ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f673.html.
- ³¹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f663.html.
- ³² Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f658.html.
- ³³ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f664.html.
- ³⁴ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f665.html.
- ³⁵ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/asmenu_dokumentu_fondai/lcva_f668_pazyma.html.
- ³⁶ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f669.html.
- ³⁷ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f671.html.
- ³⁸ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f672.html.
- ³⁹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/uzsienio_politikos_igyvendinimas/lcva_f676.html.
- ⁴⁰ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/fondai/asmenu_dokumentu_fondai/lcva_f675_pazyma.html.
- ⁴¹ Žr. http://www.archyvai.lt/lt/nauji/2015_metai_lcva.html.
- ⁴² Žr. http://www.isevijosinstitutas.lt/var/uploads/file/F_%2011.pdf.

- ⁴³ Žr. <http://www.iseivijosinstitutas.lt/archyvai>.
- ⁴⁴ *Ten pat.*
- ⁴⁵ Žr. http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/F_%2027.pdf.
- ⁴⁶ Žr. <http://www.iseivijosinstitutas.lt/archyvai>.
- ⁴⁷ Žr. <http://www.vdu.lt/lt/laisvalaikis/meno-erdves-ir-muziejai/s-ir-s-lozoraiciu-muziejus-vdu-istorijos-mene/>.
- ⁴⁸ Skirius J., *min. veik.*
- ⁴⁹ Skirius J., *Julius J. Bielskis (1891–1976): Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.
- ⁵⁰ Streikus A., *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
- ⁵¹ *Anicetas Simutis – 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
- ⁵² Petraitytė-Briedienė A., *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)*, Kaunas: VDU LII, 2012.
- ⁵³ Landsbergis V., *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, Vilnius: Vaga, 2002.
- ⁵⁴ *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*, Kaunas: Artuma, 2008.
- ⁵⁵ *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, Vilnius: Versus aureus, 2015.
- ⁵⁶ Jonušauskas L., *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003.
- ⁵⁷ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- ⁵⁸ Jonušauskas L., Kleiza V., *Lietuvos konsulas Čikagoje 1924–2004 metais dokumentuose ir nuotraukose*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.
- ⁵⁹ Eidintas A., *Lietuvos ambasados rūmų Washington, D.C. istorija*, Washington, 1996.
- ⁶⁰ LDT šefo S. Lozoraičio kreipimasis „Į Užsienio Lietuvių visuomenę“, *Prancūzijos lietuvių žinios*, 1961, vasario 16 d., nr. 23, p. 9.
- ⁶¹ Žr. <http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/LV-LNA/type/fa/id/LV-LNA-AVIA-F2263>.
- ⁶² Žr. <https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/LV-LNA/type/fa/id/LV-LNA-VA-F5480>.
- ⁶³ Lietuvos atstovo prie Šv. Sosto S. Lozoraičio (jaunesniojo) *pro memoria*, 1989 m. lapkričio 8 d., *LCVA*, f. 656, ap. 2., b. 50, l. 80.
- ⁶⁴ Zariņš K., *Per Latvijas tapšanu. Isas atminas*, London, 1945.
- ⁶⁵ Zariņš K., *35 gadi Latvijas valsts darbā*, London, 1954.
- ⁶⁶ Berziņš A., *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā*, London: Rū-ja, 1959.
- ⁶⁷ Svilāne T., Zariņa M., *Bezpavalstniece ar diplomāta pasi*, Pētergailis, 2004.
- ⁶⁸ Bilmanis A., *La Lettonie d'aujourd'hui*, Rīga, 1920.
- ⁶⁹ Bilmanis A., *Latvia in the making 1918–1928 (Ten years of independence)*, Rīga, 1928.
- ⁷⁰ Bilmanis A., *La presse Lettonne*, Rīga, 1930.
- ⁷¹ Bilmanis A., *Latvijas Werdegang. Vom Bischofstaat Terra Mariana bis zur freien Volksrepublik. Ein Handbuch über Lettlands Geschichte und Gegenwart*, Leipzig, 1934.
- ⁷² Bilmanis A., *The Baltic States and the problem of the freedom of the Baltic Sea*, Vašingtona D.C., 1943.
- ⁷³ Bilmanis A., *What Latvia Wishes From This War? – Background, Actual Situation, Hopes for Future*, Vašingtona D.C., 1943.
- ⁷⁴ Bilmanis A., *The Baltic States in post-war Europe*, Vašingtona D.C., 1943.
- ⁷⁵ Bilmanis A., *Baltic States and World Peace and Security Organization*, Vašingtona D.C., 1945.
- ⁷⁶ Bilmanis A., *Law and courts in Latvia*, Vašingtona D.C., 1946.
- ⁷⁷ Bilmanis A., *Relations between Latvia and Soviet Russia in the light of International law*, Stockholm, 1946.
- ⁷⁸ Bilmanis A., *Baltic problem and United Nations*, Vašingtona D.C., 1947.
- ⁷⁹ Bilmanis A., *Latvia: as an independent state*, Vašingtona D.C., 1947.
- ⁸⁰ Bilmanis A., *A history of Latvia*, Ņūdžersija, 1951.
- ⁸¹ *Res Baltica: A coll of essays in honor of the memory of Dr. Alfred Bilmanis (1887-1948)*, sud. A. Sprudz, A. Ruis, Leyden, 1968.
- ⁸² Bērziņa I., *Emīls Dēliņš: patriots, žurnālists, diplomāts*, Rīga: Jumava, 2013.

- ⁸³ *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*, Rīga, 2003.
- ⁸⁴ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V., Latvijas ārlietu resors un tādarbinieki 1918.–1991. gadā., in: *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991*, Rīga, 2003, p. 13–37.
- ⁸⁵ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V., *Latvijas ārlietu resors un tādarbinieki 1918.–1991. gadā.*, pieiņa internete: http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/l/Biografiska_vardnica.pdf.
- ⁸⁶ *Latvijas ārlietas. The Foreign Affairs of Latvia*, Rīga: Rasa ABC, 2000.
- ⁸⁷ Žr. <http://www.latvijasarhivi.lv/index.php?&198>.
- ⁸⁸ Spekke A., *Atmiņu brīži: ainas, epizodes, silueti*, Stokholm: Zelta ābele, 1967.
- ⁸⁹ Didrihsone-Tomaševska I., Izgādāt atļauju priekš viena latviešu pilnvarnieka. Latvijas konsulārā dienesta darbinieki Austrālijā, 1921.–1991. Gads, *Latvijas arhivi*, 2015, nr. 1, p. 141–170; pieiņa internete: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/Ineta_Didrihsone.pdf.
- ⁹⁰ Didrihsone-Tomaševska I., *Latvieši Austrālijā: skats no tālienes. Trimdas gadi*, South Yarra: Sterling Star, 2014.
- ⁹¹ *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic partner*, Rīga: Academic Press of the University of Latvia, I leid. 2008, II leid. 2012.
- ⁹² Lerhis A., The Development of Latvia – U.S. Relations, 1918–1991: Continuous Diplomatic Relations and Support for Latvia’s State Continuity, in: *Latvia and The United States: a new chapter in the partnership*, Rīga: Centre for European Policy Studies, 2012, p. 19–33.
- ⁹³ *Dokumenti par Latvijas valsas starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem (1918–1998)*, Rīga: Nordik, 1999.
- ⁹⁴ *Ten pat*, p. 127–186.
- ⁹⁵ Žr. www.arhiiv.ee/en/national-archives.
- ⁹⁶ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000010622&active=1&query=diplomaat&naita_ridu=&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ⁹⁷ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=122000000418&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ⁹⁸ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000010619&active=1&query=diplomaat&naita_ridu=&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ⁹⁹ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110100400523&active=24&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁰ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=111100437808&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰¹ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000019627&active=2&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰² Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110100439436&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰³ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110701365938&active=19&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁴ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=129000001686&active=21&query=diplomaat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁵ Žr. http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110000010622&active=1&query=diplomaat&naita_ridu=&sess_id=9a6b58e923b5b27994cedcb531ca01ff.

- id=20160531161810035806&id=129000001653&active=30&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff.
- ¹⁰⁶ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110702305571&active=19&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=110702305571&active=19&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹⁰⁷ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561811&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b-
27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561811&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e923b5b-
27994cedcb531ca01ff).
- ¹⁰⁸ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250553865&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250553865&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹⁰⁹ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250560322&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250560322&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹⁰ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561827&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250561827&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹¹ Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562084&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562084&active=2&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹² Žr. [http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562156&active=3&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff](http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20160531161810035806&id=200250562156&active=3&query=diplo-
maat&naita_ridu=10&sess_id=9a6b58e-
923b5b27994cedcb531ca01ff).
- ¹¹³ Žr. <http://www.kirmus.ee/est/info/in-english>.
- ¹¹⁴ Jaakson E., *Soviet Russian imperialism*, New York: Esto Press, 1970.
- ¹¹⁵ Ast K., *Kahe tule vahel*, New York, 1943.
- ¹¹⁶ Ast Rumor K., *Aegade sadistus I-II*, Lund, 1962.
- ¹¹⁷ Kaiv J., Bilmanis A., Žadeikis P., *Estonian Nationalism. Free Latvia in Free Europe. An Aspect of the Lithuanian Record of Independence*, Philadelphia, 1944.
- ¹¹⁸ Jaakson E., *Eestile*, Tallinn: SE & S, 1995.
- ¹¹⁹ Velliste A., *Ernst Jaaksonille*, Tallinn: Eesti Entsuklopeediakirjastus, 2000.
- ¹²⁰ Torma A., Raud V., *Estonia: 1918–1952*, London, 1952.
- ¹²¹ Tamman T., The Making of an Officer-Diplomat: August Torma's Early Years, *Baltic Security & Defence Review*, 2009, vol. 11, p. 114–132.
- ¹²² Tamman T., *The last ambassador, min. veik.*, 2011.
- ¹²³ *Estonian diplomats: Ambassadors of Estonia, Lennart Meri, Toomas Hendrik Ilves, Otto Stradman, Aleksander Warma, Jaan Poska, Ado Birk*, LLC Books, 2010.
- ¹²⁴ Žr. <http://www.hoover.org/library-archives/collections/get-help/using-the-archives>.
- ¹²⁵ Žr. <http://archives.ihrc.umn.edu/vitrage/all/em/EAU/pers/k/ihrc3136.html>.
- ¹²⁶ Žr. <http://history.state.gov/historicaldocuments>.
- ¹²⁷ Žr. <https://searchworks.stanford.edu/view/4088696>.
- ¹²⁸ Žr. <https://searchworks.stanford.edu/view/4089629>.
- ¹²⁹ Žr. <https://searchworks.stanford.edu/view/4089283>.
- ¹³⁰ Žr. <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/22115897/14/1>.
- ¹³¹ Grant T. D., United States Relating to the Baltic States, 1940–2000, *Baltic Yearbook of International law*, 2001, vol. 1, p. 23–110.
- ¹³² Žr. <http://road.issn.org/issn/1736-3780-baltic-security-and-defence-review-#.ViiuAclpyDs>.
- ¹³³ Žr. <http://www.iseivijosinstitutas.lt/isleisti-numeriai>.

HISTORIOGRAPHICAL POSITIONS AND SOURCES ON BALTIC DIPLOMATS ACTIVE DURING THE COLD WAR YEARS

S u m m a r y

In June 1940 Lithuania, Latvia, and Estonia were occupied by the Soviet Union. However, some foreign countries did not recognize this occupation of the Baltic States and did not sever diplomatic relations with their representatives in those countries. In this way legations and / or consulates of Lithuania, Latvia, and Estonia continued operating in the United States, the Holy See, Great Britain, Australia, and several (other) democratic states. For more than 50 years these diplomats stood in guard of their countries' statehood, and for them this period may be described as an extended Cold War. Both they and their contemporaries wrote about the situation of the Baltic States within the framework of international law. Interest in this unusual episode in international diplomatic history did not cease after 1991 when the Baltic countries had accomplished their liberation from the Soviets. Another historiographical position concerning the fate of

Baltic diplomats involves increased attention to the transition period from 1989 to 1991 when the diplomats of Lithuania, Latvia, and Estonia returned to the jurisdiction of their state institutions, envoys and consuls became ambassadors, and they continued rendering diplomatic services. But these two dominant historiographical positions do not reveal an overall picture of the ways Baltic diplomats cooperated with each other and maintained mutual relations (extending from joint consultations over common document preparation to mutual moral and financial assistance). These details may be filled in by occasional texts in the Lithuanian, Latvian, Estonian, and English languages as well as the personal archives kept by Baltic diplomats and now safeguarded in Lithuania, Latvia, Estonia, and the United States.

Keywords: Baltic States, Lithuania, Latvia, Estonia, diplomacy, Cold War, international law, historiography, archives.